

Moderne importord i språka i Norden

Titel: Både e-mail og e-post? Om avløyserord i norsk

Forfatter: Helge Omdal

Kilde: Moderne importord i språka i Norden VI. Udenlandske eller hjemlige ord. En undersøgelse af sprogene i Norden, 2007, s. 49-75

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/min/issue/archive>

© Novus forlag 2007

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Både e-mail og e-post? Om avløyserord i norsk

Helge Omdal
Universitetet i Agder, Kristiansand

1. Innleiing

Det er antakelig rett å si at det er i ordforrådet de mest omfattende språklige endringene skjer i vår tid. Endringene her er større enn endringene i fonologi, morfologi og syntaks. I løpet av noen tiår kan det dreie seg om flere tusen nyord. For skandinaviske språk er nyorda i siste halvdel av 1900-tallet godt dokumentert, bl.a. gjennom “nyordbøker” og andre publikasjoner (f.eks. Leira 1982, Jarvad 1999, Svenska språknämnden 1986).

Ulike språksamfunn har hatt ulike kulturimpulser gjennom historien, og dette avspeglers seg i utviklinga i ordforrådet. Fra de tidligste tider kan vi i språket vårt “lese” lag av kulturimpulser gjennom lånord eller importord, som latin gjennom kirka, nedertysken gjennom hansaen, fransk gjennom kultur og diplomati. Etter krigen har den angloamerikanske innflytelsen vært spesielt sterk, og det aller meste av nyord i språket har engelsk-amerikansk opphav. Før krigen kom det relativt få lånord fra engelsk inn i norsk (jf. Stene 1945). Den angloamerikanske påvirkninga i vår tid er likevel ikke noe som er spesielt for norsk eller nordiske språk – den er snarere å se på som en del av en globaliseringstendens.

Denne undersøkelsen er en del av det nordiske samarbeidsprosjektet *Moderne importord i språka i Norden*, og i det som er kalt B- og C-delen, skal en studere forskjellige sider ved opptaket av nyord og hvordan disse “nedslaga” av importord eventuelt tilpasses i de forskjellige språka i Norden. Det er velkjent at visse importord opptas og tilpasses uten større problemer i talespråket, både i uttale og bøyning, og en del tilpasses også i skrift. Andre importord oppfattes derimot som “fremmedlegemer” i språket. Med sin uttale og / eller skrivemåte og sin eventuelle mangel på bøyningssmidighet røper de svikt i integrering og bærer med seg sine særtrekk fra opprinnelsesspråket.

Mange av importorda har alt i “eksportspråket” ei skriftform som gjør at de kan inkorporeres i det nye språket (norsk) uten problemer, og uten at det går fram av skriftforma at ordet har et utenlandsk opphav. Et par eksempler er nyere importord som *gospel* og *mobil*, som ytre sett ikke ser annerledes konstruert ut enn godt integrerte ord i norsk som f.eks. *hospel* og *stabil*. Andre ord kan ha et tydelig fremmed preg, slik *piцца*, *sax* og *knowhow* har det. Bokstavene *ç* og *x* er nettopp klare eksempler på unorske skrivemåter, det samme er sekvensen *ow*. Også ord som kan se norske ut, kan være basert på et ikke-norsk forhold mellom skrift og uttale, som f.eks. *tape* (med uttalen /teip/).

Tilpassinga av importord skjer likevel ikke bare tilfeldig eller “naturlig”. I en del språksamfunn har det til tider vært sterk motstand mot å ta i bruk spesielle ord – gjerne ord fra bestemte språk, eller ord med spesiell struktur. Når nye ord og

begreper er aktuelle, f.eks. i sammenheng med ny teknologi eller nye varer, er det ikke sikkert at alle nye ord med tilknytning til den nye varen eller teknologien får innpass i si opprinnelige form. Både uttalevansker, en påfallende fremmed skrivemåte og problemer med bøyningstilpassing kan være et hinder for at enkelte ord blir opptatt og brukt i “importspråket”. Og spesielt i slike tilfeller kan det være aktuelt å lansere alternative ord som erstatning for eller til avløsning av det aktuelle importordet.

Til bruk istedenfor importordet blir det ofte lansert andre, mer eller mindre synonyme, og mer “nasjonalt korrekte” *erstatningsord* eller *avløyerord*. I norsk er *avløyerord* den vanligste betegnelsen, men for variasjonens skyld bruker jeg i denne artikkelen også *erstatningsord*, som vi bl.a. finner i svensk (‘ersättningsord’) og tysk (‘Ersatzwort’)). Denne språklige oppfinnsomheten kan ha et organisert og bevisst grunnlag, i første rekke er det her aktuelt å vise til språknormeringsorganer og andre språkverninstusjoner. Både myndigheter og forskjellige språkverninteresserte “krefter” kan se det som si eller språksamfunnets oppgave å påvirke brukerne av nyord i en bestemt retning, og de kan ha muligheter for å ta i bruk sosiale sanksjoner for å oppnå målet. Men oppfinnsomhet utvises også av folk flest – i alle fall er det i mange tilfeller ikke mulig å peke på en bestemt “oppfinner” og pådriver for et bestemt erstatningsord. Et erstatningsord som er synonymt med et bestemt importord, kan dukke opp omtrent som om det har kommet rekende på ei fjøl. Og “folket” tar det kanskje i bruk aldeles frivillig, rett og slett fordi ordet oppfattes som naturlig, “bedre”, mer dekkende eller lettere forståelig enn importordet. Slik var det f.eks. med tilfellet *feedback*, som på 1960- og 1970-tallet var svært utbredt (første gang registrert i 1962). Flere avløyerforslag blei foreslått (bl.a. “tilbakemating” og “attføring”). Men seinere er dette ordet “blitt fullstendig avløyst av *tilbakemelding* – i tydinga ‘respons’. Det ordet er berre nyleg komme inn i ordbøkene i denne betydninga, og ingen veit kven som har laga ordet” (Sandøy 2004: 132). I enkelte tilfeller er forslagsstiller og lanseringstidspunkt for avløyerord bedre kjent, og Sandøy (ibid.) gir ei mer nøyaktig tidfesting og “lanseringsbakgrunn” for enkelte private avløyerordforslag som har slått gjennom, bl.a. *støtteark* (for *handout*).

Tilpassinga av importord i norsk omtales gjerne som *norvagisering* – til forskjell fra *fornorsking*, som gjelder arbeidet med å skape norske avløyerord eller erstatningsord.¹ Et avløyerord er et ord som er laga på grunnlag av tradisjonelle ord eller ordelement i språket for å avløse importordet, f.eks. *kollisjonspute* (for *airbag*) eller det nylig omtalte *tilbakemelding* (for *feedback*). Som nevnt kan avløyerordet oppstå spontant eller lages gjennom systematisk språkrøktarbeid for å erstatte importordet. På den måten kan en oppfatte det å ta i bruk erstatningsord istedenfor importord som et utslag av språksamfunnets mottiltak mot importord, og dermed som et uttrykk for den leksikalske purismen. Avløyerord kan i egentlig forstand ikke oppfattes som importord, sjøl om de i andre sammenhenger blir kalt ‘indirekte lån’. Denne delundersøkelsen, som er C-delen av det nordiske samarbeidsprosjektet “Moderne importord i språka i Norden”, var i utgangspunktet tenkt som ei gransking av “i kor stor grad *avløysarord* (dvs. *den leksikalske purismen*) blir godtekne i skriftmålet og i tale-

¹ Distinksjonen mellom *fornorsking* og *norvagisering* stammer fra Helge Sandøy, se. f.eks. Sandøy (1997).

målet” (Sandøy 1999). Av praktiske grunner kommer undersøkelsen bare til å gjelde skriftspråket, og da avgrensa til bestemte ordgrupper blant importorda som forekommer i A-materialet (se kap. 4. Materiale og metode).

2. Purismen i norsk

Purisme har sannsynligvis vært et sentralt element i den språklige debatten så lenge språk er blitt diskutert. I tida før lingvistikken blei etablert som en egen vitenskapelig disiplin, “purism enjoyed an autonomous existence as a theory about what language should be like” (Thomas 1991: 3). Som del av den preskriptive språkvitenskapen har purismen hatt en naturlig og mer eller mindre dominerende plass, og fra språkhistorien kjenner vi purismen i form av forskjellige ‘språkrensingsbølger’. Dette gjelder både nordiske språk, som representerer små språksamfunn, og større språk som for eksempel tysk, jf. dette slagordet fra en språkorganisasjon fra midten av 1900-tallet: “Kein Fremdwort für das, was deutsch gut ausgedrückt werden kann!” Den språklige purismen er ellers et mangfoldig fenomen som vi kan finne i de fleste språksamfunn i ei eller annen form. En kan kanskje skille mellom en negativ og en positiv purisme (Lundeby 1968: 96), der den negative kjennetegnes ved å holde fremmedord ute – eller å jakte på og jage ut de som alt har kommet inn – og den positive purismen som er karakterisert ved at en prøver å finne avløyerord som består av heimlig språkmateriale.

Vi kan skille mellom ulike grader og former for purisme, og Vikørs framstilling (Omdal & Vikør 2002: 123–126) er i så måte oversiktlig og nyttig. Han benytter seg av en typologi som er basert på fire “dimensjoner”, og jeg gjengir kategoriene her:

1. Generell eller spesifikk purisme. Den generelle purismen er retta mot all fremmed påvirkning, mens den spesifikke er retta mot påvirkning fra spesielle språk.
2. Konservativ eller regressiv purisme. Den konservativ purismen aksepterer ordforrådet slik det er blitt, men motarbeider nye elementer utenfra, jf. reaksjonen mot engelske importord i nordiske språk. Den regressive purismen går bakover i språkhistorien og prøver å rense ordforrådet for lånegods som er kommet inn i tidligere tider.
3. Nasjonal eller sosial (stilistisk) purisme. Ofte er det nær sammenheng mellom nasjonalisme og purisme, men en annen type purisme er nok atskillig mer utbredt, uten at den til vanlig blir omtalt som purisme. Det er den purismen som retter seg mot folkelige ord og uttrykk og vil holde dem ute fra standardspråket.
4. Leksikalsk – syntaktisk – morfologisk – fonologisk – ortografisk purisme. Denne dimensjonen markerer ingen tosidig motsetning, slik de tre første gjør, men er likevel reell. En får her fram at purismen kan omfatte alle nivåa i språket. Den fonologiske og ortografiske purismen er uttrykk for motstand mot fremmede fonemer og fonemkombinasjoner (ev. grafemer og grafemkombinasjoner), slik som ved anbefalt norvagisert uttale av importord som *jass*, eller ved skrivemåten *teip* (for eng. *tape*). Men det er framfor alt den leksikalske purismen som en

vanligvis forbinder med purismebegrepet, “orda er no ein gong dei språkelementa det er lettast å identifisere og drive klappjakt på” (ibid.: 125).

Vi har i Norge to målformer (nynorsk og bokmål) med ulik historie, utvikling og status. Det er viktig å minne om at i sammenlikning med de to andre skandinaviske språka dansk og svensk har de to norske målformene svært unge tradisjoner – i praksis bare om lag 150 år. I så måte er den språkpolitiske situasjonen for det norske språksamfunnet også klart annerledes enn for dansk og svensk. Når det gjelder forholdet til purismen, er det både en del som er felles for bokmål og nynorsk, og annet som skiller dem.

Innafor den nynorske tradisjonen, fra Ivar Aasen og framover, har både den negative og den positive purismen fått virke. Det har

“heile tida vore arbeidt imot (negativt), ved å halde ute, det vil seia ikkje bruke visse ord, ordlagingsråder, seiemåtar, syntaktiske element, og for (positivt), ved å laga avløyssarar og å byggje ut det nedervde ordstoffet og å nytte dei heimlege ordlagingsrådene.” (Venås 1997: 15.)

Vikør viser til at det i visse deler av nynorskrørsla har vært tilløp til en generell purisme. Den første tida prøvde en å avgrense mengden av såkalte internasjonale kulturord (fra latin, gresk og fransk), i prinsippet er nynorsken i dag åpen for slike ord. “Purismen er altså spesifikt retta mot element frå dansk og tysk, særleg lågtysk, og også mot moderne amerikanismar” (Omdal & Vikør 2002: 123). Innafor nynorsk er ifølge Vikør de puristiske holdningene ganske sterke på alle nivå (også syntaktisk, morfologisk og ortografisk), men han peker på den leksikalske purismen som den viktige og problematiske.

På bokmålssida har de puristiske problemstillingene vært noe annerledes enn i nynorsk. Bokmålet (og norsk) overtok en del danske ord som blei nylaga etter mønster av tysk språkrensningspolitikk på 1700-tallet (f.eks. *dommekraft*, *fordom*, *sjøtillit*). Knud Knudsen (ofte kalt ‘bokmåletts far’) var også opptatt av ordlagning og nyord, jf. for eksempel hans store verk *Unorsk og norsk – eller fremmedords avløsning* fra 1881. Denne ordboka er på om lag 1000 sider. Mange av ordforslaga var laga av han sjøl, og mange var henta fra Ivar Aasens ordbøker, men det var svært få av Knudsens forslag som fikk innpass i norsk språkbruk. Seinere har nok en del ord som er særprege nynorske, blitt overført til bokmål og har dermed fungert som avløyserord i denne målforma, f.eks. *søknad* (for *ansøking*), og blitt en del av det fellesnorske vokabularet. Omvendt har bokmålet påverka nynorsken med sine opprinnelige danske ord. Alt i alt har dette heller ført til større utvalg av synonymmer enn til egentlig erstatning av importord eller nasjonale ord, slik at en nå har muligheten for å bruke både *begravelse* og *gravferd* i bokmål, *begynne*, *byrje* og *ta til* i nynorsk.

De siste tiåra har den språklige purismen først og fremst fokusert på importorda fra engelsk-amerikansk. Norsk språkråd har vært opptatt av å arbeide for å motvirke “unødvendig bruk av engelsk i norsk”, som er ei formulering vi finner i brosjyrer om temaet fra Språkrådet. I denne sammenhengen kan nevnes “Aksjonen for språklig miljøvern”, som også var initiert av Norsk språkråd. For navnet på denne aksjonen og for anglonorsk-arbeidet ellers fikk Språkrådet en del kritikk fra enkelte kjente

språkvitere. Aksjonen blei bl.a. kalt “et puristisk felttog” av formannen i Dansk Sprognævn. Diskusjonen om forholdet mellom norsk språk og engelsk-amerikanske importord førte bl.a. til at Norsk språkråd gav ut skriftet *Purisme på norske?* (Simonsen 1997) etter et seminar som Språkrådet arrangerte 1995. I forordet skriver Simonsen:

“Det er verdt å merke seg at synspunktene i debatten dekker et vidt meningspekter, også blant medlemmene av Norsk språkråd, noe som viser spennvidden og bør være en styrke. Som leseren vil se, oppstod det en dialog mellom Språkrådet og kritikerne. Dette peker framover, for Språkrådet må lytte til begrunnet og konstruktiv kritikk.”

Om innstillinga til purismen i norsk i dag er det vanskelig å gi en entydig beskrivelse. Simonsen (ibid.) stiller et annet sted i forordet dette spørsmålet: “Er Språkrådet puristisk?” Jeg lar hans svar gjelde som en nåtidig situasjonsbeskrivelse: “Representanter for rådet har i debatter omtalt Språkrådets arbeid som en varsom eller pragmatisk purisme.” For øvrig er Norsk språkråd fra 2005 blitt avvikla og omorganisert (og heter i dag offisielt bare *Språkrådet*). I begrunnelsen for de organisatoriske endringene var styrking av norsk språk mot faren for domenetap osv. framført som et hovedargument. I dag er navnet på denne faren *angloamerikansk*.

3. *Språkpolitikk i media og i samfunnet*

Norske medier har for en stor del vært lojale mot det som er fastsatt som aktuelle norske språknormer. I første rekke gjelder dette Norsk rikskringkasting, som har vært en statlig kontrollert institusjon med monopolstilling heilt til slutten av 1900-tallet. NRK har også hatt egne språkkonsulenter, som langt på veg har gitt råd om språkbruken i tråd med allment godtatte oppfatninger i språknormeringskretser. Med tanke på fornorsking av uttale og bruk av erstatningsord kan en vise til at f.eks. *festival* fikk norvagisert uttale, og *blow-out* (aktualisert ved et uhell i oljesektoren i Nordsjøen 1977) fikk avløyserordet *utblåsing* – nettopp som et resultat av språkkonsulenttilrådingar i NRK med støtte i anbefalingar fra Språkrådet.

Når det gjelder aviser, er det en generell tendens til at de avisene som ellers støtter en allmennpolitisk konservativ ideologi, også gjør det i språklig sammenheng. Slik sett er *Aftenposten* et aktuelt eksempel. I praksis følger avisredaksjonene relativt lojalt de språknormendringene som er vedtatt, mens de konservative gjerne først følger etter ett eller flere tiår seinere. Til de språklig konservative hører for en stor del også ukepressa, til liks med enkelte større forlag og tekstprodusenter, og også leserinnlegg med gjeldende rettskriving risikerer her å bli endra til det som er gjeldende språkpolitiske oppfatning i redaksjonene. (Fyldigere omtale av språkpolitiske holdninger i norske aviser gir bl.a. Sandøy 2000: 151–154.) På andre områder av det normerte språket er også *Aftenposten* og andre konservativt innstilte aviser og ukepresse nå på glid, noe som kan ha sammenheng med at mange av de mer moderne orienterte leserne reagerer på en altfor avstikkende språkbruk.

Denne beskrivelsen av de språkpolitiske standpunktene i norske medier er generell og til dels upresis, og må bare oppfattes som en karakteristikk av visse tendenser.

Dessuten dreier den seg om medias forhold til de definerte skriftspråksnormene. Noe annet er forholda som har med språkrengingsproblematikken å gjøre. Her fins det nå lite av fastsatte normer for hva slags erstatningsord en skal bruke istedenfor bestemte importord, og om en i det heile skal eller bør bruke erstatningsord. For en stor del dreier det seg om anbefalinger, og sjelden påbud. Språkrådet rådde i si tid til bruk av ordet *utaskjærs* istedenfor *offsbore*, uten at det ser ut til å ha hatt noen effekt (Sandøy 2000: 259). Men anbefalingene er oftest forsiktige, og de endelige avgjørelsene er overlatt til den enkelte språkbrukeren. For eksempel er det i nettinformasjonen fra Norsk språkråd i orienteringa om den framlagte lista med avløyerord (“På godt norsk”) sagt at Språkrådet “legg her fram ein del norske ord som kan brukast i staden for dei tilsvarande engelske” – altså ikke “bør”, og slett ikke “skal”.

Men det som foregår utenom de ordinære språknormeringsorgana, har også interesse, og det er ofte gjennom andre kanaler at fornorskingsaktiviteten har foregått. I media er det så som så med oppmerksomheten på forholdet mellom importord og avløyerord, men akkurat dette forholdet er ikke systematisk undersøkt. Medias interesse for fornorskning gjelder i første rekke skrivemåten av importorda, der mange aviser og forlag er til dels nokså negativt innstilte (Sandøy 2000: 151–154).

Av andre kanaler enn de offisielle språknormeringsinstansene må framfor alt det store tiltaket for å etablere et norsk oljespråk nevnes. I oljeutvinninga på norsk sokkel blei engelskspråklig terminologi overtatt som en naturlig del av den amerikanskdominerte virksomheten. Etter hvert som de nasjonale norske interessene gjorde seg sterkere gjeldende, blei spørsmålet om fornorskning av oljespråket eller et norsk oljespråk aktuelt, bl.a. av sikkerhetsmessige årsaker (med tanke på at de fleste på oljeplattformene hadde norsk som morsmål og sterkt varierende kjennskap til engelsk). I 1983 vedtok det norske oljeselskapet Statoil at alle handbøkene på det nye Gullfaks-feltet skulle ha norsk språk og norsk terminologi. Dette oljespråksprosjektet hadde en prislapp på 10 millioner kroner, og blei seinere fulgt opp av selskapet Hydro for feltet Oseberg. På denne måten kom norsk i bruk på enkelte “øyer” i Nordsjøen, men i de seinere åra har engelsk igjen kommet inn som arbeidsspråk i en del administrative sammenhenger i oljebransjen. Ellers har det blitt drevet mer og mindre systematisk arbeid innafor flere fagområder med tanke på å finne norske avløyerord og å oversette terminologien til norsk, bl.a. dataterminologi og utvikling av dataordbøker.

4. Materiale og metode

4.1. Materiale i A-delen

Om det norske materialet i A-delen – som ligger til grunn for denne undersøkelsen i prosjektet *Moderne importord i språka i Norden* – opplyser Selback at det har et omfang på om lag 600 000 ord (Selback & Sandøy 2007, 4.1). Materialet er henta fra ni avisnummer fra fem ulike aviser i 1975 og 2000: *Aftenposten*, *Bergens Tidende*, *Dagbladet*, *Lofotposten* og *Sunnmørsposten*.

Fra avismaterialet er importorda som er kommet inn i norsk etter 1945, blitt ekserpert, og de har så blitt mata inn i en database eller har blitt koda i teksten. Hvert ordeksemplar er klassifisert etter bl.a. ordklassetilhørighet, eksportørspåk, teksttype, sjanger og årstall (1975 eller 2000). Min undersøkelse baserer seg på fem tilgjengelige FileMaker-filer av de fem avisnummera i tabell 1.² Dette avismaterialet har et omfang på ca. 350 000 ord.

Oversikt over A-materialet som jeg har hatt til disposisjon for norsk, de fem avisnummera (tre ulike aviser) og antall ordeksemplar (forekomster) av moderne importord er gitt i tabell 1.

Tabell 1: Avisnummer og importord

<i>Avisnummer</i>	<i>Antall forekomster (moderne importord)</i>
<i>Dagbladet</i> 04.04.1975	190
<i>Aftenposten</i> 06.09.1975	232
<i>Lofotposten</i> 03.04.1975	31
<i>Aftenposten</i> 16.09.2000	1445
<i>Lofotposten</i> 06.04.2000	307
Sum forekomster av moderne importord (i norsk materiale for C-undersøkelsen)	2205

Det er for øvrig interessant å merke seg at gjennomsnittstallet for andelen importord i avistekstene ikke samsvarer med de oppfatningene folk flest gir uttrykk for at de har når de karakteriserer mengden av nye importord – i dette avismaterialet er det faktisk tale om mindre enn én prosent. Likevel er dette tallet temmelig nær det vi finner i andre tilsvarende undersøkelser, sjøl om andelen importord naturligvis varierer etter teksttype, sjanger osv. For det fullstendige norske avismaterialet (ni avisnummer) opplyser Selback at forekomsten av importord er på 1,1 %, men det varierer mye fra avisnummer til avisnummer. “Det kan altså sjå ut som at tilfeldige tilhøve som kan skifta frå dag til dag, har mykje å seia for kor mange importord teksten inneheld.” (Selback & Sandøy 2007: 50.)

4.2. Utvalg av avløyserord

For mange importord fins det knapt aktuelle avløyserord, men for andre importord fins det norske alternativ. Det kan tenkes at somme erstatningsord brukes oftere enn importordet, og at et avløyserord muligens kan erstatte importordet fullstendig. Sannsynligvis vil forholdet mellom et importord og erstatningsordet endre seg i løpet av en viss tidsperiode.

² Enkelte avisnummer nådde av ulike årsaker ikke å bli bearbeidd og tilrettelagt i FileMaker-filer på samme måten som de fem avisnummera jeg har analysert.

De som har arbeidd med delundersøkelsen om avløyserord (C-delen av importordprosjektet), har fått satt opp ei fellesliste med til sammen 138 importord (ord og ordforbindelser) fra svensk, dansk, norsk finsk og islandsk – basert på innsendte forslag for hvert av språka. Noen av orda i “felleslista” har aktuelle erstatningsord i mer enn ett språk, slik som *airbag*: *luftpude*, *sikkerhedspude* (da.), *rockkudde* (sv.), *kollisjonspute* (no.), *loftþúði* (isl.), men slike forhold kom sjelden til uttrykk i lista over de 138 orda. I tillegg til felleslista er det satt opp ei ordliste med 40 ord fra fire utvalgte semantiske områder (10 fra hvert område): 1) ord fra *IKT*, 2) ord fra *matområdet*, 3) ord fra *ballspport*, 4) ord fra *ungdomsmusikk*.

Felleslista og lista over de fire semantiske områda inneholder dermed til sammen 178 ord (se oversikta i seksjon 5 i innleiingskapitlet i denne boka). Jeg har gått gjennom listene og undersøkt om det til det enkelte importordet fantes aktuelle avløyserord. Her har jeg i utgangspunktet brukt egen språkkompetanse og søkt informasjon i enkelte ordbøker og oppslagsverk. I tillegg har jeg brukt lista “På godt norsk – avløysarord” fra “Ordsmia” i regi av Norsk språkråd (<http://www.sprakrad.no/templates/Page.aspx?id=659>). “Ordsmia” er et e-postforum som er åpent for alle interesserte deltakere, og fra mars 2000 til august 2004 hadde det vært 5280 innlegg i forumet. Forumet har bl.a. ei nettside med ei liste med ‘autoriserte’ord: “På godt norsk”. Denne lista inneholder nærmere 450 ordforslag og er et nyttig hjelpemiddel når en skal få en oversikt over den nyeste diskusjonen om aktuelle avløyserord. Jeg har sammenlikna prosjektlista med denne lista over ord som har vært behandla i “Ordsmia” for å finne fram til aktuelle forslag. Videre brukte jeg *Nynorskordboka* og *Bokmålsordboka* for å undersøke hvordan de aktuelle orda var normert, og om det var lansert norske avløyserord / synonymmer til dem. Også Graedler & Johansson: *Anglismeordboka. Engelske lånord i norsk* (1997) blei brukt med tanke på å finne alternative norske ord – til dels også Rommetveit: *Med andre ord. Den store synonymordboka med omsetjingar til nynorsk* (1993). Dessuten var Leira: *Njord i norsk 1945–1975* (1982) til hjelp med tanke på aktuelle avløyserord (f.eks. ved oppslagsordet *input* står det ei anbefaling om heller å bruke den norske forma *inndata*) – i tillegg til at en her ofte finner informasjon om det første registrerte tilfellet av importordet.

Det generelle inntrykket av disse sammenlikningene og gjennomgangene er at det for dette utvalget av importord er *relativt få aktuelle avløyserord i norsk*. Til mange av orda i lista fins det faktisk ingen aktuelle erstatningsord, f.eks. *aids*, *fax* (no. *faks*), *HIV*, *jukebox*, *kassett*, *maskara*, *stereo*, *stress*, *western* og *zoom*. I en del andre tilfeller fins det derimot alternative avløyserord, også såpass synonyme at avløyserordet i så godt som alle sammenhenger kan erstatte importordet, f.eks. *e-mail* – *e-post*. Her er det bare tale om stilistiske eller semantiske nyanser, og avløyserordet kan egentlig erstatte importordet uten at noen ville føle at det var et språklig tap eller et problem for den språklige uttrykksevna. (Men til (*e*-)mail fins også det mye brukte verbet *maile*, derimot er ei tilsvarende verbform (*e*-)poste knapt like anvendelig.) Det er likevel svært mange tilfeller der foreslåtte avløyserord ikke fullt ut er noe erstatningsord, men der det snarere er tale om delvis synonymi, f.eks. i tilfellet *knowhow* – *sakkunnskap*. I norsk er *sakkunnskap* brukt i flere sammenhenger enn *knowhow*, dvs. at *knowhow* bare dekker en spesifikk del av det semantiske området for *sakkunnskap* (*knowhow* brukes særlig med betydning ‘teknisk ekspertise’, ‘erfaring’). I det heile er begrepet ‘avløyserord’

teoretisk sett en problematisk størrelse å presisere og definere. Dersom det er tale om fullstendig synonymi, fins det knapt noen norske eksempler å vise til. Begrepet er i praksis brukt relativt fritt om mulige eller delvise erstatningsord, og ofte i språkpolitiske eller språkideologiske sammenhenger. Fra dansk side rapporterer f.eks. Jarvad (2003: 25) at “ordet *afsløsningsord* eller *afløserord* ikke [er] med i gängse ordbøger”.

Avløyerord er definert slik i prosjektskissa for “Moderne importord i språka i Norden” (Sandøy 1999): “Eit avløysarord er altså ord som blir laga anten spontant eller gjennom systematisk språkkrøftarbeid for å erstatte eit importord. Dette er uttrykk for den leksikalske purismen. Denne delgranskinga skal dermed avdekkje effekten av ‘mottiltaka.’” Det er altså et poeng at avløyerordet skal kunne erstatte et importord. Når en studerer forslaga til avløyerord for de enkelte orda i felleslista og de fire emneområda, erfarer en at imporord og avløyerord ytterst sjelden står i noe én-til-én-forhold til hverandre, slik også Dag Gundersen påpeker:

“Foruten å gjøre ordene enklere å hanskas med er hensikten [med norvagerisering] å få ned i et rimeligere volum den mengden av anglisimer som det virkelig trengs avløserer for. [...]

Til noen av ordene ovenfor [viser til ei liste] fins det fornorsningsforslag, men en må kunne innrømme at mange av disse treffer dårlig. Det er flere vanlige bruksmåter av *input*, *output* som på ingen måte svarer til “inndata”, “utdata”. Et ord som *mobbing* betyr ikke lenger “gruppevold” når det er allment akseptert at ett menneske kan mobbe et annet. Ordet er også et typisk eksempel på anglisimer som ikke trenger noen avløser.” (Fra brev fra Dag Gundersen 07.06.1990 til Norsk språkråd – sitert etter Sandøy 2004: 123.)

På den andre sida viser Sandøy til at en i allmennspråket stiller andre krav enn i fagspråket. Han framholder at et generelt krav til absolutt entydighet og standard i allmennspråket ville være svært uheldig, og at et slikt krav kunne komme til å redusere den språklige kreativiteten.

“Mennesket har bruk for fritt rom til både å antyde og vere tvitydig. Ei ordbok over allmennspråket skal derfor ikkje først og fremst føreskrive kva eit ord bør bety, ho skal heller fange opp kva tyding orda i praksis har i det faktiske og “slarkete” kvardagsspråket. Derfor treng ein heller ikkje noka fullkommen eintydigheit mellom eit utalandsk ord og eit norsk avløysarord, f.eks. mellom *guide* / *gaid* og *omvisar*.” (Sandøy 2004: 133.)

Dermed åpner også Sandøy for ei vid tolking av avløyerord. Et avløyerord kan være bare delvis synonymt med importordet, dvs. at de to alternativa bare delvis overlapper semantisk. Det kan muligens diskuteres om det dermed er en viss betydningsforskjell på ‘avløyerord’ og ‘erstatningsord’, slik at et erstatningsord krever en sterkere grad av synonymi med importordet enn hva tilfellet er med et avløyerord. Jeg lar den drøftinga ligge her.

Graedler & Johansson (1997: 27) omtaler avløyserord i introduksjonen til *Anglismeordboka* og gjør klart at de ikke gir anbefalinger om hva slags ord som bør eller ikke bør brukes på norsk:

“Det brukeren av boka imidlertid ofte vil finne er norske avløserord som en del av definisjonen av ordet, ettersom denne kan bestå av både synonymer, en definisjon og / eller en beskrivelse av ordets betydning [...] Det vil slik være mulig å bruke boka også for å finne ut hvilke norske ord og uttrykk som kan brukes istedenfor et engelsk ord.”

Videre peker de på at det ikke sjelden eksisterer “ett eller flere gode norske ord som kan brukes i stedet for de engelske lånordene”, f.eks. *kollisjonspute* for *airbag*, *motemolo* for *catwalk*, *målvakt* for *keeper*, men de medgir at “en del avløserord synes vi virker søkte” (op.cit.).

Som vi har sett, brukes ‘avløserord’ ofte på en noe “romsligere” måte, eller med et mer upresist innhold, enn ‘erstatningsord’. Når jeg i denne sammenhengen skal undersøke og gjøre greie for bruken av avløserord i norsk, er det derfor ikke mulig å unngå bruk av skjønn i forbindelse med hvordan en skal definere og hva en skal oppfatte som et avløserord.

4.3. Metode for undersøkning av bruk av avløserord

Metoden som her er benytta for å undersøke bruken av avløserord, er elektronisk søking i utvalgte tekstbaser. Ideelt sett ville det ha vært ønskelig å sammenlikne forekomster av avløserord i 1975 og 2000, slik som for A-materialet. I realitetenes verden er situasjonen likevel slik at de fleste tekstkorpus inneholder størst mengder materiale fra de seineste åra, mens avismateriale fra 1975 mangler eller bare fins i beskjedne mengder – og ofte i et nokså tilfeldig utvalg. Derfor må vi i denne sammenhengen for en stor del se bort fra diakrone sammenlikninger.

Tekstbaser som er mest aktuelle for denne norske undersøkelsen av avisspråk, er disse to:

1) *Tekstarkivet ATEKST* (<http://atekst.mediearkivet.no/new/>)

Dette tekstarkivet inneholder avis- og tidsskriftartikler (i hovedsak i papirutgaver) fra 1984, og det er *Aftenposten* som er lengst og best dekket, ettersom tekstarkivet ble etablert med utgangspunkt i denne avisa. Atekst er en kommersiell tjeneste, og det kreves abonnement for å kunne søke i tekstarkivet. I egenomtalen heter det bl.a. at “ATEKST inneholder de redaksjonelle arkivene til en del av Norges største og viktigste mediebedrifter. Ved hjelp av ord, fraser og navn søker du hurtig opp publiserte artikler”. ‘De redaksjonelle arkivene’ betyr at annonser o.l. ikke er inkludert i tekstarkivet Atekst, slik at arkivet neppe kan sies å være fullt ut representativt for det som oppfattes som ‘avisspråket’. Et annet forhold ved søketjenesten er det også viktig å presisere, nemlig at det en søker opp, er publiserte artikler, og ikke de enkelte ordbelegga. En kan heller ikke på annen måte søke etter antall ordforekomster. Dersom en søker etter et bestemt ord, navn e.l., får en oppgitt

antall artikler ordet eller navnet forekommer i, og en må eventuelt gå inn på den enkelte artikkelen for å finne om forekomsten er mer enn én. I mange artikler kan det dreie seg om bare én forekomst, men i andre artikler kan det være tale om et emne eller et tema som gjør at ordet forekommer flere ganger. Det blir derfor nokså usikkert å stipulere antall forekomster av bestemte importord eller avløyerord på basis av antall artikler. Og dersom en ønsker seg pålitelige tall over ordforekomster, må en gå gjennom alle artiklene, noe som blir altfor tidkrevende i en slik sammenheng.

Atekst inneholder et omfattende tekstmateriale som kan være et verdifullt hjelpemiddel for mange forskningsformål. Ifølge salgsleder Stenborg i Atekst er det ikke mulig å si hvor mange ord Atekst inneholder, men antall artikler er nå kommet opp i 4,3 millioner. Det må dermed være tale om flere hundre millioner ord i dette tekstarkivet.

Atekst er i hovedsak et arkiv for avistekster, men også ei årbok (*Hvem Hva Hvor*) og et par tidsskrift er med. Etter 1984 har stadig flere aviser blitt inkorporert i Atekst, og tekstarkivet omfatter i dag *Adresseavisen*, *avis1* (gikk inn ved årsskiftet 2005–2006), *Aftenposten*, *Bergens Tidende*, *Dagsavisen*, *Dagbladet*, *Dagens Næringsliv*, *Hvem Hva Hvor*, *Klassekampen*, *Kommunal Rapport* (fra 11.11.2003), *Nordlys*, *NTBtekst* og *Teknisk Ukeblad*. Det er mulig å søke i enkeltaviser eller i det samla arkivet. For diakron avisspråksinformasjon er verdien relativt begrensa, og det er først og fremst *Aftenposten* (med fra starten i 1984) som gir denne muligheten for en periode på to tiår.

2) Norsk aviskorpus (<http://avis.uib.no/korpus.page>)

Norsk aviskorpus er knytta til Aksis ved Universitetet i Bergen. De opplyser bl.a. dette på nettsida <http://spraktek.aksis.uib.no/projects/aviskorpus> om “Prosjekt Aviskorpus 1998–2005”:

“Prosjektet går ut på å samle inn tekstmateriale fra web-utgavene av utvalgte riks- og regionaviser, som det så kan søkes i via et web-grensesnitt. [...] Norsk aviskorpus er et svært omfattende tekstmateriale som er samlet inn ved Aksis. Vi har etablert et system for automatisk innhenting av store mengder tekst fra norske avisers nettsted, og for bearbeiding av disse. [...] Her vil du også få tilgang til å søke i materialet, og til lister over nye ord i norsk som oppdateres daglig på grunnlag av materialet.”

Norsk aviskorpus er altså et nettavisarkiv fra de aller siste åra. Materialet deles inn i en bokmåls- og en nynorskdelen, men nynorskdelen er i omfang svært beskjeden i forhold til bokmålsdelen (anslagsvis 1,5 %). Norsk aviskorpus er et “dynamisk korpus” som “vokser med gjennomsnittlig 200.000–250.000 løpende ord hvert døgn”. Tekstmaterialet bestod i 2005 av ca. 360 millioner ord.

Innhentinga har foregått siden 1998, og databasen skal være den “desidert største i sitt slag”. Både nyordlister og sjølve materialet er søkbare på Norsk aviskorpus sine nettsider. Nettaviser som nå inngår i Norsk aviskorpus, er *Adresseavisen* (Trondheim), *Aftenposten* (Oslo), *Bergens Tidende* (Bergen), *Dagsavisen* (Oslo), *Dagbladet* (Oslo), *Dagens*

Næringsliv (Oslo), *Fædrelandsvennen* (Kristiansand), *Nordlys* (Tromsø), *Stavanger Aftenblad* (Stavanger) og *Verdens Gang* (Oslo).

For å få adgang til materialet må en bli godkjent som bruker og få tildelt et passord, men bruken av tekstarkivet er uten avgift.

I Norsk tekstarkiv går avistekstperioden bare tilbake til 1998, og er atskillig kortere enn i Atekst. En annen forskjell mellom de to tekstarkiva er at Norsk tekstarkiv er basert på nettaviser, mens Atekst har papirutgavene som utgangspunkt. I tillegg er det lagt opp til søk etter avisartikler (ikke antall ordforekomster) i Atekst, mens vanlig søk på ordforekomster kan gjøres i Norsk aviskorpus. Disse to avistekstarkiva er dermed noe ulike med tanke på søkeformål i denne undersøkelsen, i tillegg til at de omfatter delvis ulike aviser. Dermed har jeg funnet det interessant å bruke begge arkiva for søking i forbindelse med aktuelle avløyerord, slik at en kan se om resultatene er noenlunde samstemmige, eller om det er større variasjon mellom arkiva – noe som bl.a. kan skyldes utvalget av aviser.

5. Valg av ord til undersøkelsen

Som nevnt viste det seg at det bare var en relativt liten del av orda i felleslista på 138 ord og av de 40 orda fra fire utvalgte semantiske områder (10 fra hvert av områdene *IKT*, *matområdet*, *ballsport* og *ungdomsmusikk*) som hadde aktuelle avløyeralternativer i norsk. I svært mange tilfeller eksisterer det knapt noe alternativ (f.eks. *HIV*, *aids*, *brokkoli*, *rock'n roll*, *dvd-spiller*, *disk jockey*, *surfe*, *time-out*, *offside*, *snacks*, *hiphop*, *idol*, *volleyball*) – bortsett fra omskrivninger eller forklaringer. I mange andre tilfeller er det derimot slik at de engelske importordene på lista ikke oppfattes som aktuelle i norske tekstsammenhenger (men kan være mer aktuelle i andre nordiske språk), f.eks. *dance*, *exit*, *darling*, *boss*, *airguide*, *wool*, *sandwich*, *quarterback* og *sound effect*. Det fins også en del ord på felleslista som kan grupperes sammen, f.eks. *e-mail*, *e-mailadresse* og *e-maillkonto*. I denne sammenhengen er det først og fremst forekomsten av *e-mail* versus *e-post* som det er interessant å få registrert, og det er da ikke rasjonelt å søke separat og føre opp antall forekomster av de forskjellige sammensetningene. I tillegg faller mange av orda på lista ut fordi de blir for kompliserte å bruke i søkesammenheng, bl.a. på grunn av delvis synonymi (avgrensa semantisk overlapping) og / eller mangtydighet. Et eksempel er *poster* vs. *plakat*. Her vil problemet være at *plakat* brukes i et større semantisk område enn *poster*. I *Bokmålsordboka* er definisjonene slik:

plakat m. “oppslag med reklame eller kunngjøring eller med dekorativt bilde”
poster m. “stor trykt plakat til å henge opp som dekorasjon”

Det ville bli svært arbeidskrevende – etter å ha søkt på *poster* og *plakat* – å gå inn på alle treff på *plakat* for å undersøke om det i det enkelte tilfellet kunne være et avløyerord for *poster*. I tillegg er det metodisk diskutabelt om en kan karakterisere *plakat* som noe avløyerord til *poster*, ettersom *plakat* er et relativt tidlig etablert ord i norsk – i motsetning til *poster*, som er registrert som nyord 1971 (Leira 1982). Et annet eksempel er *team* vs. *lag*. Her er *team* semantisk sett relativt ‘smalt’ i forhold til *lag*. Fra *Bokmålsordboka*:

team n. (uttale tim; engelsk) “gruppe av personer som arbeider sammen, arbeidslag”

lag n. [utvalg av ordboksdefinisjonene:] “masse som ligger utover, oppå eller mellom noe, dekke, beleg; sosialt sjikt, noe som ligger sammen, krets *bygdel-, grannel-, nabol-*; samvær, fellesskap, forening, klubb; gruppe som deltar i idrettskonkurranser; (rett) orden, vanlig tilstand, måte eller grad *holde ved l- / stå ved l-*; gjelde / *tilbudet står ved l- / om l²*”

En eventuell gjennomgang av *lag* med tanke på om det kunne være et avløyerord til *team*, ville kreve en minst like stor arbeidsinnsats som ved eksemplet *poster* og *plakat*. I tillegg er problematikken omkring etableringstidspunkt i språket enda klarere ved dette ordparet enn for det forrige, ettersom *lag* er et arveord i norsk (brukt alt i norrønt).

Av slike grunner er “utgangslistene” på til sammen 178 ord blitt betydelig redusert ved tilpassing til den norske undersøkelsen, og jeg er blitt stående igjen med bare 31 aktuelle ord som jeg har undersøkt nærmere med tanke på bruk og relevante avløyerord. Av de 178 orda er det dermed 147 ord som ikke er undersøkt nærmere. Ved en gjennomgang av disse viser det seg å være hovedsaklig fire årsaker til at de ikke har vært aktuelle å undersøke:

1. Ordet har ikke noe avløyerord i norsk (f.eks. *aids*)
2. Flertydighet / delvis synonymi (som ved eksemplet *poster*)
3. Ordet er lite aktuelt eller lite brukt i norsk (f.eks. *black*)
4. Annen (liknende) ordform er mer aktuell (f.eks. heller *e-mail* enn *e-mail-adresse*)

Etter at jeg har forsøkt å avgjøre hva som var den viktigste årsaka av de fire nevnte til at de enkelte orda ikke er blitt undersøkt (ved noen ord kunne det være flere grunner), kom jeg fram til denne fordelinga:

1	66 ord
2	13 ord
3	62 ord
4	6 ord

I de aller fleste tilfella var mangel på aktuelt avløyerord eller det at ordet var lite aktuelt i norsk, avgjørende for at ordet ikke blei nærmere undersøkt. (En mer detaljert oversikt er presentert i *bilag*.)

Av de 31 aktuelle orda som er undersøkt nærmere med tanke på avløyerord, var opphavlig 21 ord fra fellealista, 5 fra IKT, 2 fra matområdet, 1 fra ballspport og 2 fra ungdomsmusikk. Det er spesielt få ord igjen i tre av de fire semantiske gruppene. Jeg bestemte meg for å overføre ord fra fellealista til ei av de fire gruppene dersom det var semantisk grunnlag for å kunne plassere dem i et av disse fire områda. Det førte til at 7 av orda i fellealista blei overført til IKT, ett av orda til ballspport, og ett til

ungdomsmusikk. Dermed fordeler orda seg slik på de fem kategoriene som er oppført i oversikten i tabell 2: 12 ord fra fellelista, 12 fra IKT, 2 fra matområdet, 2 fra ballspport og 3 fra ungdomsmusikk.

Tabell 2: Oversikt over orda som er tatt med

Fra fellelista: <i>airbag, booke, brainstorm, cover, cruisecontrol, design, destinasjon, fasilitet, feedback, knowhow, talkshow, workshop</i>
IKT: <i>attachment, browser, download, e-mail, homepage, laptop, monitor, printer, skanner, software, spam, web</i>
Mat: <i>fastfood, food processor</i>
Ballspill: <i>corner, supporter</i>
Ungdomsmusikk: <i>fanclub, live, scratch</i>

6. Resultater

For å unngå en altfor sterk reduksjon i den endelige søkelista på grunn av problemer med å finne ordpar med semantisk samsvar mellom importordet og avløyerordet (eller i noen tilfelle flere avløyeralternativer), har jeg likevel tatt med en del resultater av søk på “mindre gode” avløyerord. Denne informasjonen er i hovedsak tenkt som en antydning om utbredelsen (hyppig eller mindre hyppig forekomst) av importordet, f.eks. *destinasjon – reisemål / bestemmelsessted*. Det viser seg at både *reisemål* og *bestemmelsessted* bare i enkelte tilfeller er aktuelle som avløyerord for *destinasjon*. På grunnlag av oppstillingene etter søk i Norsk aviskorpus er det mulig å få et visst inntrykk av hvor stor eller liten del av f.eks. *reisemål* som kan erstatte ordet *destinasjon*, i og med at oppstillingene av resultatet etter søket er satt opp på en oversiktlig måte – her vist med noen eksempel på tekstsekvenser etter søk på *bestemmelsessted* (men i originalversjonen med lengre linjer og søkeordet i midten av tekstutdraget):

- ... fangene. Det er ikke kjent hva som er bestemmelsesstedet for busslastene med fanger.
- ... loser den kongelige familie trygt til bestemmelsesstedet. I tillegg viser et ...
- ... akterutseilt, og må komme seg til bestemmelsesstedet Koblenz til fots, på en ...
- ... og få sin bagasje helt fram til bestemmelsesstedet. Det er ikke mange detaljer ...
- ... med båt fra et tredje land. Og bestemmelsesstedet kan være hvor som helst, ...
- ... på vei til skiferie i Østerrike. Bestemmelsesstedene var St. Johann, Wagrain og ...
- ... skipsdeler. Da verken mottager eller bestemmelsessted ble oppgitt, fattet innehaveren ...

Vi ser at det ville virke påfallende å skifte ut bestemmelsessted med destinasjon i de fleste av eksempla over. Tilsvarende oppdagelser ville vi ha gjort dersom vi hadde søkt på *reisemål*. På samme måte oppdager vi at heller ikke *reisemål* og *bestemmelsessted* alltid kan være erstatningsord for hverandre – noe som er tilfellet i større eller mindre grad ved alle såkalte synonymmer.

En kan på denne måten relativt raskt få et inntrykk av om det er stor grad av semantisk overlapping mellom importordet og et antatt avløyerord, eller om det bare i få tilfeller kan være språklig akseptabelt å skifte ut importordet med et annet aktuelt norsk ord. Når en ser gjennom forskjellige slike oversikter, legger en også merke til at det som i utgangspunktet oppfattes som avløyerord, ofte i sterkt varierende grad har en felles synonymitet med det ordet det eventuelt skal avløyse. Dermed blir begrepet avløyerord et noe vagt og uavklart begrep i språkvitenskapelig sammenheng, og en kan komme til å tvile på hvor tjenlig det er – i alle fall med utgangspunkt i norsk.

Også på tysk kalles det *talkshow*. Her er et glimt fra det populære programmet til Johannes B. Kerner (t.h.). Franz Beckenbauer er gjest

interessante for søket. Dersom en for eksempel søker på *last-ned*, får en også *lasting*, *lastebil* ofl., og for å unngå dette kan en da søke på alle aktuelle alternativ *last / laste / laster / lastet / lasta ... ned*. Det ville føre for langt å gi detaljerte oversikter og beskrivelser av søkemåten for det enkelte importordet og avløyerordet, og orda oppgis i tabellene nedfor på vanlig måte (som “oppslagsform”).

Generelt gjelder for søkinga i de to tekstarkiva at jeg har brukt heile den aktuelle tidsperioden for begge, dvs. for Atekst 1984–2005 (men materialgrunnlaget er svært spinkelt for den første perioden), og for Norsk tekstkorpus perioden 1998–2005 (bare bokmål). For Atekst har jeg i søkeskjemaet tatt bort *Hvem Hva Hvor*, *Kommunal Rapport*, *Økonomisk Rapport* og *Teknisk Ukeblad* fordi disse ikke oppfattes som aviser.

Et par ord til orientering om søkemåten: For å få flest mulig aktuelle forekomster i ett søk, er ofte stammen brukt som søkeord-sekvens, i og med at bøyingsformer (og eventuelle skriftvarianter av bøyingsformer som *-a* eller *-en* i bestemt form i bokmål) står etter stammeforma. Da kan en i de to tekstsamlingene søke på f.eks. *idemylldr-* eller *formgiv-* og få inkludert ulike bøyingsformer og avleiinger. (Den eksakte framgangsmåten for slik søking går jeg ikke inn på her.) I andre tilfeller må en – for ikke å få med uaktuelle ordformer – oppgi mer presist alle de formene som er

Tabell 3: Ord fra felleslista

For enkelte av orda er det gjort kontrollsøk for den siste toårsperioden (2003–2005) for om mulig å få en oversikt over om de har styrka eller svekka posisjonen sin i forhold til andelen i heile perioden.

Importord <i>Avløserord (kursiv)</i>	<i>Antall treff (artikler) i Atekst</i>	<i>Antall treff (ordforekomster) i Norsk aviskorpus</i>
airbag	418	262
(2003–2005)	107	119
<i>kollisjonspute</i>	1849	996
(2003–2005)	443	325
<i>luftpute</i>	642	128
(2003–2005)	27	56
booke	735	423
<i>bestille</i>	10947	3384
brainstorm	235	70
<i>idémyldring</i>	73	3
<i>idédugnad</i>	758	58
cover	4184	2238
<i>omslag</i>	6196	1419
cruisecontrol	39	18
(2003–2005)	17	6
<i>fartsbolter</i>	199	71
(2003–2005)	47	29
design	34869	16013
<i>formgi(ving / -ning)</i>	440	634
destinasjon	2792	1502
<i>bestemmelsessted</i>	1693	327
<i>reisemål</i>	7437	7608
fasilitet / facilitet	fas- 2042 fac- 756	fas- 1015 fac- 131
<i>bequemmelighet(er)</i>	901	269
feedback	1432	402
(2003–2005)	222	96
<i>tilbakemelding</i>	13272	6417
(2003–2005)	4399	799
knowhow	517	24
<i>sak-kunnskap</i>	491	41
talkshow	18876	1093
<i>prateprogram</i>	51	43
workshop	2371	424
<i>arbeidsseminar</i>	113	32

Vi legger merke til at *kollisjonspute* har fått en overlegen posisjon i avisspråket ved sida av *airbag*. (Tidligere hadde vi også en del eksempler med *luftpute* som avløyserord, men dette ordet er nå helst brukt om andre forhold enn *airbag*.) Det ville være rimelig å anta det er i de aller siste åra at *kollisjonspute* har fått styrka posisjonen sin i forhold til *airbag*, men et kontrolløk for perioden 2003–2005 gav likevel ikke støtte til denne antakelsen. Vi kan konkludere med at *kollisjonspute* i dag er det aktuelle avløyserordet til *airbag*, men ettersom *airbag* fortsatt er i bruk, er det ene ordet et alternativ til det andre. *Airbag* er ikke “avløyst” av *kollisjonspute*. Vi ser at *booke* fortsatt har et godt feste i språket, og betegner noe spesielt i forhold til det mer allmenne og betydningsmessig “romsligere” *bestille*. Når det gjelder mulige avløyserord til *brainstorm*-, kan det se ut til at *idédugnad* er det av alternative forslag som har fått best gjennomslag. For *cover* er det tale om et stort antall forekomster, men *omslag* er bare i få tilfeller aktuelt som erstatningsord for *cover*. I tillegg er det neppe dekkende å kalle *omslag* for et egentlig avløyserord, ettersom det semantisk ikke er tale om et synonym til *cover*, men om en betegnelse med et langt videre og mindre presist innhold. *Sakkunnskap* er foreslått som avløyserord for *knowhow*, men dekker bare i enkelte tilfeller det samme som *knowhow*. Egentlig ser ordet *knowhow* ut til å ha fått innpass i norsk, trass i at det er “gjenstridig” i tilpassingssammenheng både i uttale og skrift. Når det gjelder *fasilitet(er)*, er alternativet *bequemmeligheter* bare i noen få tilfeller av teksteksempla aktuelt som erstatningsord.

Cruisecontrol har bare få forekomster, men heller ikke *fartsholder* opptrer så hyppig. Resultatet av søking på perioden 2003–2005 kan muligens tolkes slik at det er i de aller siste åra at *fartsholder* har fått gjennomslag, men som utstyr til bil er fenomenet også relativt nytt. Bekjente i bilbransjen har fortalt at en der for få år siden – i alle fall for visse bilmerker – bestemte seg for å bruke *fartsholder* i brosjyrer o.l. Dette har nok vært en vesentlig faktor når det gjelder det klare gjennomslaget for dette avløyserordet i norsk.

Et av importorda i tabell 3 ser ut til langt på veg å ha fått sitt avløyserord, nemlig *tilbakemelding* (for *feedback*), sjøl om en heller ikke her har fått full erstatning i praksis. Tilleggssøket for perioden 2003–2005 i Atekst kan tyde på at bruken av *feedback* avtar etter hvert. Et av de nyeste importorda, *talkshow*, ser foreløpig ikke ut til å bli erstatta av et avløyserord, sjøl om *prateprogram* er i bruk og det neppe kan innvendes noe mot det ordet – verken lingvistisk eller semantisk. Ellers virker det ikke som de andre importorda i tabell 3 har noen sterke kandidater som avløyserord. Både *design*, *destinasjon*, *fasilitet*, *knowhow* og *workshop* forsvarer sine plasser i avisspråket.

Ordgruppa fra IKT er interessant på flere måter (jf. tabell 4). For en stor del har det fra språkrådshold vært fokusert spesielt på IKT- eller dataområdet, og noen av de foreslåtte avløyserorda har også fått innpass i allmennspråket. Mye har sammenheng med teksting og vokabular i dataprogram osv. Det at folk på skjermen får opp valg som “skriv ut” istedenfor “print”, letter overgangen til og støtter bruken av avløyserordet. Nå kan det sikkert være grunnlag for å anta at de orda som er tatt med i denne gruppa, til dels brukes annerledes i avisspråket enn når folk arbeider ved datamaskinene sine. I alle fall er det inntrykket mitt at f.eks. de fåtallige treffa på *attachment* ikke heilt tilsvarer det som er vanlig ved bruk av e-post. Like fullt er det svært interessant å se at *attachment* er så lite brukt i avisspråket, og at *vedlegg* i praksis har avløst det engelske importordet. Andre tilsvarende eksempler fra IKT der

importordet langt på veg er erstatta av et heimelaga ord, er *download*, *browser*, *e-mail* og *homepage*, et stykke på veg også *software*, *laptop*, *monitor* og *web*.

Tabell 4: Ord fra IKT

(Få *aktuelle* betyr at bare få ordforekomster er brukt i samme betydning som importordet.)

Importord <i>Avløyserord</i>	<i>Antall treff</i> (<i>artikler</i>) i Atekst	<i>Antall treff</i> (<i>ordforekomster</i>) i Norsk aviskorpus
attachment <i>vedlegg</i>	16 2747	9 2023
browser <i>nettleser</i>	97 772	63 1846
download- <i>nedlast-</i> <i>last- ned</i>	69 129 3292	66 1404 3768
e-mail <i>e-post</i>	e(-)mail 1502 16398	e-mail 827 email 92 <i>e-post</i> 7608 <i>epost</i> 9283
homepage <i>hjemmeside / heimeside</i>	65 13981 / 137	41 13665 / 6
laptop <i>bærbar (datamaskin / PC)</i>	403 4266	186 2081
monitor <i>(billed)skjerm</i> <i>skjerm</i> <i>tv-skjerm</i>	1828 94 33739 7582	881 9 13431 2923
printer <i>skriver</i>	564 305708 [<i>men bare liten del</i> <i>aktuelle</i>]	234 109925 [<i>få aktuelle</i>]
skanner <i>bilde- / billedleser</i> <i>arleser (ordsmia)</i>	220 2 [<i>men ingen aktuelle</i>] 156 [<i>men lite aktuelle</i>]	163 1 45 [<i>men lite aktuelle</i>]
software <i>programvare</i>	3058 6280	1642 4521
spam <i>søppelpost</i>	251 234	790 241
web <i>vev</i> <i>nett-</i>	4751 9442 [<i>svært få aktuelle</i>] 77687	9617 3620 [<i>men nesten ingen aktuelle</i>] ca. 200 000 [<i>kanskje halvparten</i> <i>aktuelle</i>]

Derimot ser det ut til at *skanner* og *spam* har en sikker tilværelse i avisspråket, men alternativt til *spam* har *søppelpost* nå tydeligvis blitt klart aktualisert som et avløyserord. Ved søk i Norsk tekstarkiv får en likevel inntrykk av at forholdet mellom dem har vært noenlunde stabilt de aller siste åra.

For flere av orda i denne kategorien kan en merke seg at importordet ofte er blitt eller er i ferd med å bli erstatta av et mer allment og semantisk “videre” ord, f.eks. *vedlegg* for *attachment*, *laste ned* for *download*, *skjerm* for *monitor* og *skriver* for *printer*. (Ved gjennomgang av teksteksempla for *vedlegg* kunne det se ut til at om lag halvparten kunne knyttes til datamaskinbruk.) Dette er ikke nylaga ord, altså ikke ord som er synonyme med de orda de skal erstatte. På et vis blir det tale om ei semantisk depresisering, og det er vel noe en kan akseptere etter hvert som det begrepet refererer til, er blitt mer allment og dagligdags. *Skjerm* er nå kanskje i de fleste kontekster klart nok. Dersom en har behov for å presisere, kan en bruke *PC-skjerm* / *dataskjerm* eller *fjernsynsskjerm*.

Annerledes er det med *homepage*, *laptop* og *e-mail*. Her er importordet oversatt ledd for ledd i *homepage* og *e-mail* (og presisjonen er beholdt ved hjelp av forleddet *e-* i forhold til det semantisk videre *mail = post*), derimot er importordet “omskrevet” ved *laptop*. De aller fleste teksteksempla ved søking på *barbar* hadde tilknytning til PC.

Tabell 5: Ord fra MAT

O = avløyserordet lansert i *Ordsma*, A = lansert i *Anglismeordboka*

Importord <i>Avløyserord</i>	<i>Antall treff</i>	<i>Antall treff</i>
	<i>(artikler)</i> <i>i Atekst</i>	<i>(ordforekomster)</i> <i>i Norsk avis korpus</i>
fastfood	517	306
fast food	354	147
<i>raskmat</i> (O)	3	2
<i>snøggmat</i> (O)	3	0
<i>gatekjøkkenmat</i> (O)	257	79
<i>hurtigmat</i> (A)	493	344
food()processor	124	6
foodprocessor	178	21
foodprosessor	48	44
<i>matprosessor</i>	30	10
<i>hurtigmikser</i>	197	58
<i>matkvern</i>	8	1
<i>matmølle</i>	68	8
<i>kjøkkenmaskin</i>	603	448

Begge disse orda hører til de aller nyeste etablerte importorda i norsk (antakelig fra de to siste tiåra). Det ser ut til at forslaga til erstatningsord ikke har truffet heilt. For *fast food* lanserer Ordsma forslaga *raskmat*, *snøggmat*, *gatekjøkkenmat*, mens *Anglisme-*

Denne kalles i annonsen
for *kjøkkenmaskin*

ordboka (Graedler & Johansson 1997) har *hurtigmat* (som også gir flest treff). Men *fast food* / *fastfood* står sterkt, som vi ser.

Når det gjelder *foodprocessor* / *food processor* (flere varianter av skrivemåten), har Ordsamia *matmølle*, *matprocessor*, *matkvern*, mens Graedler & Johansson 1997 forklarer begrepet slik: “elektrisk kjøkkenmaskin som f.eks. kan hakke grønnsaker og elte deig, ‘matmølle’”. Disse forskjellige alternativene gir forholdsvis få treff, men det er grunn til å anta at *kjøkkenmaskin* egentlig nå er det gangbare norske ordet. Ved søk på *kjøkkenmaskin* viste det seg at en god del av teksteksemplene nettopp hadde sammenheng med *foodprocessor*. Dette tilfellet kan også tolkes som ei deprecisering, tilsvarende f.eks. *skjerm* for *monitor*.

Tabell 6: Ord fra BALLSPILL

Importord <i>Avløserord</i>	Antall treff (artikler) i Atekst	Antall treff (ordforekomster) i Norsk aviskorpus
corner	8871	4882
<i>hjørnespark</i> (fotb.)	2461	1242
<i>hjørnekast</i> (handb.)	6	2
supporter	8714	7370
<i>tilbenger</i>	46507	12701
<i>støttemedlem</i>	100	74
<i>(fotball)tilbenger</i>	1694	434

I norsk er en god del av fotballterminologien fortsatt engelsk. De fleste ville vel si at *corner* er typisk norsk, mens *hörna* er typisk svensk. Avløserordet *hjørnespark* må vi med den norske ordkonstruksjonen “splitte opp” i *hjørnespark* og *hjørnekast*, ettersom *-spark* bare gjelder fotball. Vi ser av tabell 6 over at de to alternativene ikke er relle konkurrenter til *corner*.

For *supporter* foreslår Ordsamia *tilbenger* og *støttemedlem*, mens Graedler & Johansson (1997) oppgir *(fotball)tilbenger*. Søk på det semantisk videre *tilbenger* gir mange treff, og en god del er aktuelle som erstatning for *supporter*. *Støttemedlem* er lite aktuelt i denne (fotballklubb)sammenhengen. Det mest dekkende er *(fotball)tilbenger*, men vi ser at *supporter* står sterkt i avisspråket.

Tabell 7: Ord fra UNGDOMSMUSIKK

A= avløyserordet lansert i *Anglismeordboka*

Importord <i>Avløyserord</i>	<i>Antall treff</i> (artikler)	<i>Antall treff</i> (ordforekomster)
	<i>i Atekst</i>	<i>i Norsk avis korpus</i>
fan club	59	16
fanclub	473	196
fan(-)klubb	853	483
<i>beundrerklubb</i>	2	1
<i>tilhengerklubb</i>	2	1
live	34321	14879
<i>direkte</i>	184984	52352
<i>direktesendt</i>	3849	1414
(start <u>from</u>) scratch	8	1
(starte / beg. <u>på</u> / (A)	130	32
<u>fra</u> scratch)	227	59

Fanclub (med varierende skrivemåter) har til sammen en god del forekomster. Ordsmia har *beundrerklubb*, mens Gradler & Johansson (1997) oppgir *tilhengerklubb*. Ingen av disse gir mange treff. Ved *tilhengerklubb* er det dessuten semantisk overlapping med *supporterklubb*. Det er vanskelig å se at det fins noen reelle alternativer i dagens norsk til *fanclub*.

For *live* er det få aktuelle avløyserord. Innholdsmessig tilsvarer det for en stor del 'direktesendt', men i enkelte tilfeller også 'levende'. Søkemessig er det problemer med å skille ut engelsk *live* fra f.eks. (i) *live*, og søk på *live* gav bare i en del tilfeller ekvivalenter til *direktesendt*. *Direkte* gav også mye annet enn betydninga til eng. *live*. Det som gav flest entydige treff, var *direktesendt*. Det er derfor vanskelig å si noe sikkert om andelen av avløyserord i forhold til bruken av eng. *live*, men i alle fall er det så mange treff på *live* at det tyder på en klar posisjon i avisspråket for dette importordet.

Scratch forekommer bare i uttrykket (start) *from scratch*. I norsk brukes *starte / begynne på / fra scratch*, eller eventuelt bare *fra scratch*. Her er det ikke aktuelt med noe egentlig avløyserord, det måtte bli uttrykksmåter som *fra grunnen av, på bar bakke, begynne forfra igjen* osv. Det er bare få treff på den fullengelske forma (*from scratch*), men fornorskninga har skjedd nesten fullt ut ved preposisjonen, til *fra* eller *på*.

7. Typer av avløyserord

Avløyserord kan dannes på forskjellige måter, og det kan være av interesse å se nærmere på hva slags orddanningsmåter som er mest aktuelle når vi studerer resultatene av denne gjennomgangen av avløyserord i norsk. De avløyserordene som en

kan oppfatte som aktuelle og etablerte til heil eller delvis erstatning for de undersøkte importorda, er disse 18:

airbag – kollisjonspute, brainstorm – idédugnad, cruisecontrol – fartsholder, feedback – tilbakemelding, attachment – vedlegg, browser – nettleser, download – laste ned / nedlasting, e-mail – e-post, homepage – hjemmeside / heimeside, laptop – bærbar (PC), monitor – skjerm, printer – skriver, software – programvare, spam – søppelpost, web – nett, fastfood – hurtigmat, food processor – kjøkkenmaskin, live – direktesendt.

Antall ord er lite, men det er likevel enkelte forhold som det kan være interessant å kommentere. For det første er nesten alle disse avløyerorda *sammensetninger*. Av usammensatte ord er det bare 3: *skjerm*, *sriver* og *nett*. Dette har naturlig nok sammenheng med at de tilsvarende importorda allerede i utgangspunktet for størstedelen også er sammensatte. Der det ikke er samsvar mellom forholdet usammensatt og sammensatt i importord og avløyerord, er i *spam – søppelpost*, *live – direktesendt*, *browser – nettleser*, dessuten *laptop – bærbar (PC)*. I det siste tilfellet er det et avleiingssuffiks (-bar), men til vanlig hører *PC* eller *dataskjerm* med som en fast del av uttrykket. For de to første eksempla kan det tenkes at bruk av bare ordet *søppel* eller *direkte / levende* semantisk sett ville være for allment og upresist til at disse orda kunne fungere som avløyerord. Ved bruk av sammensetninger får en vanligvis mer presise betydninger enn ved usammensatte ord, noe som sannsynligvis kan ses på som en fordel når en ønsker å ta i bruk et avløyerord. Ofte er det behov for ekstra presisering i startfasen, f.eks. *PC-skjerm / dataskjerm, fjernsynsskjerm*. Som et tilsvarende eksempel kan vi antakelig også betrakte tilfellet *browser – nettleser*, der det i avløyerordet blir presisert hva slags *leser* det er tale om. Her er igjen *nett* ei nyere deprecisering og forkorting for *Internett*. Ordet dekker også *web*, og det kan ikke nå skilles fra det eldre norske ordet *nett*.

Avløyerorda kan være *nydannelser* eller *oversettingslån*. Av de 18 orda er disse 5 oversettingslån: *download – laste ned / nedlasting, e-mail – e-post, homepage – hjemmeside / heimeside, printer – skriver* og *fastfood – hurtigmat*. Opplagte nydannelser er disse 7: *airbag – kollisjonspute, brainstorm – idédugnad, cruisecontrol – fartsholder, browser – nettleser, laptop – bærbar (PC), food processor – kjøkkenmaskin* og *live – direktesendt*. Som hybrider (med ett oversatt ledd) kan vi kategorisere *feedback – tilbakemelding, spam – søppelpost* og *software – programvare*. Mer uklart er forholdet for *attachment – vedlegg, web – nett* og *monitor – skjerm*. Vi ser altså at det er flest avløyerord i kategorien *nydannelser*, og det er verdt å merke seg at flere av importorda i denne kategorien (og i hybridkategorien) kunne oversettes uten spesielle språklige problemer, f.eks. *brainstorm* og *software (mjukvara i svensk)*.

Det fins videre 4 eksempler på *eldre ord med nytt innhold*, dvs. eldre norske ord som har fått utvida innholdet i forbindelse med at ordet semantisk også skal dekke et nyere importord. Slike eksempler er *attachment – vedlegg, monitor – skjerm, printer – skriver* og *web – nett*.

Tabell 8: Oversikt over 18 aktuelle avløyerord (ordtyper)

<i>importord – avløyerord</i>	<i>Avløyerordet er</i>					<i>ord med nytt innh.</i>
	<i>usam- mensatt</i>	<i>sammen- satt</i>	<i>nydan- ning</i>	<i>overs.- lån</i>	<i>hybrid</i>	
airbag – kollisjonspute		X	X			
brainstorm – idédugnad		X	X			
cruisecontrol – fartsholder		X	X			
feedback – tilbakemelding		X			X	
attachment – vedlegg		X				X
browser – nettleser		X	X			
download – laste ned / - nedlasting		X		X		
e-mail – e-post		X		X		
homepage – hjemmeside / heimeside		X		X		
laptop – bærbar (PC)		X	X			
monitor – skjerm	X					X
printer – skriver	X			X		X
software – programvare		X			X	
spam – søppelpost		X			X	
web – nett	X					X
fastfood – hurtigmat		X		X		
food processor – kjøkkenmaskin		X	X			
live – direktesendt		X	X			

Alt i alt viser disse avløyerorda at den vanligste orddanningstypen er sammensetninger, og at både nydannelser og oversettingslån er aktuelle teknikker ved etablering av avløyerord i norsk. Samtidig fins det eksempler på innholdsutviding av etablerte norske ord, dvs. at eldre ord får nytt innhold.

8. Oppsummering og sammendrag

8.1. Om undersøkelsen av avløyerord

Denne undersøkelsen er basert på importord som har alternative avløyerord i nordiske språk. Det er brukt et utvalg ord fra de ulike nordiske språka. Orda er dels oppført i ei “fellesliste” med 138 ord, dels i fire grupper à 10 ord fra fire utvalgte semantiske områder: ord fra *IKT*, ord fra *matområdet*, ord fra *ballsport* og ord fra *ungdomsmusikk*.

Av de i alt 178 orda viste det seg at bare en relativt liten del av dem har aktuelle avløyerord i norsk. For det første fins det mange ord uten noe norsk alternativ: *aids*, *brokkoli*, *rock'n roll*, *surfe*, *offside* osv. Her må en i tilfelle nytte omskrivninger eller forklaringer. En del andre ord i listene oppfattes ikke som aktuelle i norske tekst-

sammenhenger (men er det åpenbart i andre nordiske språk), f.eks. *exit*, *boss*, *airguide*, *sandwich*, *darling*, *quarterback*. Dermed blir listene på til sammen 178 ord betydelig redusert når en vurderer hva som fins av norske alternativ – altså avløyserord – til disse importorda.

I mange tilfeller er det for orda i listene bare delvis semantisk overlapping med et mulig avløyserord, og det kan dessuten være tale om flertydighet, slik at søking på et ordpar med et importord og et nasjonalt ord ikke gir noe reelt bilde av “styrkeforholdet” mellom dem. Et eksempel er *team* og *lag*, der *team* semantisk bare dekker et lite område av *lag*; i tillegg kan en karakterisere *lag* som flertydig, jf. for eksempel de forskjellige betydningene i ‘*lagvis*’, ‘*bygdelag*’ og ‘*ungdomslag*’. Det ville bli ei nærmest uoverkommelig oppgave å gå gjennom alle tilfeller av *lag* for å undersøke om ordet kunne fungere som avløyserord for *team*. Et annet forhold som også bør nevnes, er at det definitorisk sett er problematisk å karakterisere et ord med lang språklig-nasjonal historie (*lag*) som et ‘avløyserord’ for et nytt importord.

Begrepet ‘avløyserord’ er ikke entydig, og forskjellige språkvitere har da også presentert ulike definisjoner av ‘avløyserord’, se f.eks. Jarvad 2003: 25, og artikler av Guðrún Kvaran og Pia Jarvad i denne antologien. Det er i definisjonene blant annet tale om forskjellige grader av aktivt eller spontant språkrøktarbeid – er erstatningsordet planlagt og skapt for å utelukke eller utrydde et annet ord, eller er det nok at ordet bare “dukker opp” for at det kan defineres som avløyserord? ‘Avløyserord’ er derfor ikke en klart definert lingvistisk term, og i denne undersøkelsen er da også tolkinga og bruken av ‘avløyserord’ forholdsvis romslig. Det vil i praksis si at en god del ord som er undersøkte, ikke i egentlig forstand er noe avløyserord, jf. eksemplet *lag* for *team*.

De opprinnelige ordlistene på til sammen 178 ord er blitt redusert til 31 i denne undersøkelsen om norske avløyserord. Noen ord blei overført fra felleslista til ei av de fire gruppene dersom det var semantisk grunnlag for å kunne plassere dem i et av disse fire områda. Dermed teller oversikten 12 ord fra felleslista, 12 fra IKT, 2 fra matområdet, 2 fra ballspott og 3 fra ungdomsmusikk.

8.2. Avløyserord – en aktuell ordkategori i norsk?

Siktemålet med denne delundersøkelsen var å undersøke om og i hvor stor grad det fins aktuelle erstatningsord i norsk for et moderne importord, og i tilfelle i hvor stor utstrekning erstatningsordet blir brukt i norske avistekster. Det er rimelig å konkludere med at avløyserord bare i beskjeden grad er brukt som et utslag av det norske samfunnets mottiltak mot importord. Med andre ord må konklusjonen bli at den leksikalske purismen har vært relativt svak. For mange ord eksisterer det ingen aktuelle avløyserord. For andre importord er mange forslag om avløyserord framsatt og mange tilrådingar om bruk er gitt, men gjennomslaget har vært så som så. Bare i noen tilfeller kan vi tale om “vellykka” avløyserord. Fra de 31 orda som er undersøkt her, gjelder det bl.a. *kollisjonspute* (for *airbag*), *fartsholder* (for *cruisecontrol*), *idédugnad* (for *brainstorm*), *tilbakemelding* (for *feedback*), *vedlegg* (for *attachment*).

Det er ikke enkelt å finne fram til lingvistiske årsaker til at noen avløyserord er tatt i bruk, og andre ikke, eller bare dukker opp sporadisk i avismaterialet. I eksempla

som her er gjennomgått, finner vi alle grader av bruk av avløyerord. *Feedback* er f.eks. kjennetegnet av engelskspråklig skrivemåte og uttale, og har altså langt på veg fått sitt avløyerord (*tilbakemelding*). *Knowhow* har ei enda mer særprega engelskspråklig form, men har ennå ikke fått noe avløyerord. *Homepage* er oversatt ledd for ledd, men ikke *brainstorm*. Og i *software* er bare sisteleddet overført, mens *soft* er bytta ut med *program*. Mange framholder at et avløyerord bør være enkelt. *Spam* er enkelt, men avløyerordet *søppelpost* er sammensatt. *Laptop* er relativt enkelt, men *bærbar PC / datamaskin* er vel lingvistisk sett mer komplekst, og bruken av bare adjektivet *bærbar* “kolliderer” med det som i norsk normalt skulle ha vært et substantiv.

For enkelte ord kan det være tale om utenomspråklige årsaker til at avløyerord dukker opp og tas i bruk. Slike tilfeller fra ordlista vår er antakelig *airbag* og *cruisecontrol* fra bilverdenen. Her er det tenkelig at distributører i bilbransjen eller et ledd fra produsenter til importører og forhandlere har hatt et ord med i laget og innført et avløyerord i all enkelhet ved at en bestemmer seg for å bruke et visst ord konsekvent i brosjyrer og reklamemateriell, bruksanvisninger osv. Det samme kan tenkes ved f.eks. IKT- eller datavokabularet, der ordvalg og tekster som er innført på norsk “av noen”, blir lest og brukt av alle som bruker det bestemte dataprogrammet. Dette er eksempler på at det fins mange grupper i samfunnet som kan bruke posisjoner og innflytelse til aktiv språkrøkt.

For flere av orda i IKT-kategorien kan en merke seg at importordet ofte er blitt eller er i ferd med å bli erstatta av et mer allment ord, f.eks. *laste ned* for *download*, *skjerm* for *monitor* og *skriver* for *printer*. Disse “avløyerordene” er ikke nylaga erstatningsord, og ikke synonyme med de orda de skal erstatte, men de har et videre betydningsomfang. Ei slik utvikling er sannsynligvis lettere å forestille seg etter hvert som det fenomenet importordet refererer til, er blitt mer allment og dagligdags.

Når importordet *monitor* for en stor del er blitt erstatta med *skjerm*, illustrerer det også et problematisk forhold ved begrepet ‘avløyerord’, nemlig at det eldre “avløyerordet” (*skjerm*) ikke i egentlig forstand kan sies å avløye et nyere ord. I praksis er det likevel det som skjer: Bruken av importordet forsvinner og det semantiske innholdet i importordet blir tatt opp i det heimlige ordet, som dermed kan ordbokføres med ei betydningsutviding.

Men hva er det egentlig som blir avløyst? Og blir importorda virkelig avløyst? Ideelt sett burde denne prosessen med avløyerord føre til at et nytt ord litt etter litt overtok for importordet, som så til slutt forsvant ut av språket. Det er antakelig en slik tenkt prosess som Jarvad (2003: 31) sikter til når ho framholder at det “at ordpar lever et parallelliv, eventuelt i konkurranse med hinanden, er den sjeldne situation”.

På grunnlag av denne undersøkelsen er det vel riktigere å konkludere med at ingen avløyerord har overtatt for importordet, avløyerordet har bare fungert som et mer eller mindre brukt alternativ, og alle importorda er fortsatt i bruk – noen er mye brukt, andre mindre. Men de er der. Vi har ikke fått ord som erstatter importorda, men vi har fått mer heimlige alternativ til en del av dem. Og da har vi ofte fått ordpar med to aktuelle bruksvarianter, gjerne delvis synonyme, noe som kan utnyttes i språklig sammenheng, f.eks. stilistisk.

Det beste svaret på spørsmålet “*e-mail* eller *e-post* i norsk?” blir sannsynligvis “både *e-mail* og *e-post*”.

Referanser

- Graedler, Anne-Line & Stig Johansson. 1997. *Anglismeordboka. Engelske lånord i norsk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jarvad, Pia. 1999. *Nye ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955–1998*. København: Gyldendal.
- Jarvad, Pia. 2003. Opkomling, stenalder, nörd og regneark – om danske afløsningsord i nyordsdannelsen og deres gjennomslagskraft. I: Helge Sandøy (red.), *Med 'bil' i Norden i 100 år. Ordlaging og tilpassing av utalandske ord*, s. 24–32. (Moderne importord i språka i Norden I.) Oslo: Novus forlag.
- Johansson, Stig & Anne-Line Graedler. 2002. *Rocka, bipt og snacksy. Om engelsk i norsk språk og samfunn*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Leira, Vigleik. 1982. *Nyord i norsk 1945–1975*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lundeby, Einar. 1968. Språkreising i Norden på 1700-tallet. I: *Maal og Minne*, s. 96–110.
- Omdal, Helge & Lars S. Vikør. 2002. *Språknormer i Norge. Normeringsproblematikken i nynorsk og bokmål*. (2. utg.) Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Rommetveit, Magne. 1993. *Med andre ord. Den store synonymordboka med omsetjingar til nynorsk*. Oslo: NKS-forlaget.
- Sandøy, Helge. 1997. Fornorsking og norvagisering. Norsk språkrøkt i 1996. I: Ståle Løland o.a. (red.): *Språk i Norden 1997*, s. 23–42. Oslo: Novus.
- Sandøy, Helge. 1999. *Moderne importord i språka i Norden – Prosjektskisse*. Universitetet i Bergen: <http://www.moderne-importord.info/>.
- Sandøy, Helge. 2000. *Lånte fjører eller bunad? Om importord i norsk*. Oslo: Landslaget for norskundervisning LNU / Cappelen Akademisk Forlag.
- Sandøy, Helge. 2004. Norvagisering og fornorsking. I: Helge Sandøy & Jan-Ola Östman (red.), *“Det främmande” i nordisk språkpolitik. Om normering av utländska ord*, s. 107–141. (Moderne importord i språka i Norden II.) Oslo: Novus.
- Selback, Bente & Helge Sandøy (red.). 2007. *Fire dagar i nordiske aviser. Ei jamføring av påverknaden i ordforrådet i sju språksamfunn*. (Moderne importord i språka i Norden III.) Oslo: Novus forlag.
- Simonsen, Dag F. (red.). 1997. *Purisme på norsk*. (Norsk språkråds skrifter nr. 4.) Oslo: Norsk språkråd.
- Stene, Åsta. 1945. *English Loan-words in Modern Norwegian. A Study of Linguistic Borrowing in the Process*. London: Oxford University Press / Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag.
- Svenska språknämnden (utg.). 1986. *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal*. Stockholm: Norstedts.
- Thomas, George. 1991. *Linguistic Purism*. London & New York: Longman.
- Venås, Kjell. 1997. Purisme – historisk oversyn. I: Simonsen (red.) 1997, s. 9–16.

Bilag

Oversikt over undersøkte og ikke undersøkte ord

1. Oversikt over orda som er tatt med i undersøkelsen

Fra felleslista:

airbag, booke, brainstorm, cover, cruisecontrol, design, destinasjon, fasilitet, feedback, knowhow, talkshow, workshop.

IKT:

attachment, browser, download, e-mail, homepage, laptop, monitor, printer, skanner, software, spam, web.

Mat:

fastfood, food processor.

Ballspill:

corner, supporter.

Ungdomsmusikk:

fanclub, live, scratch.

2. Oversikt over ikke undersøkte ord fra felleslista og "ord fra fire områder". Viktigste årsaker til frasortering

Uten aktuelle avløyerord i norsk

ABS (anti break lock system), aids, antikvariat, bag, bodylotion, bulimia, buumi, CD, cross / motocross, deadline, discjockey, display, DJ, DVD, fax, frontrunner, HIV, in, insider, integraatio, internet, joystick, jukeboksi, kampus, kassette, keliakia, keyboard, LP, mascara, media, milkshake, modem, PR, rasismi, rock'n roll, safetycar, SMS, spoiler, station (bil), stereo(-),stress, surffata, tape, video, webmaster, western, widescreen, zoom, back-up, disketti, surfe, brokkoli, cornflakes, snacks, basket, bowling, offside, squash, time-out, volleyball, disko , DJ, dvd-spiller, hiphop, idol, rap.

Flertydighet / delvis synonymi

boss, boutique, light, manual, matche, net, out, party, pommes frites, poster, skateboard, stand in, team.

Lite aktuelt / lite brukt i norsk

airguide, backing, black, black – white, blend, blende, boy, boyband, classic, coche, co-pilot, color CD, country, dance, darling, data warehousing, digital scan, entertainment, exit, gay, girl, hedd (i bil), helpdesk, ikoni, imago, kúl, lift, lookalike, NHL-hockey, operaattori, perfektionisti, performance, playoff, pokkari, recycling, roots, second hand, second-hand shop, seminologi, shaver, swimmingpool, tagliatelle, teen-age, testeri, tie-break, timer, WAP-teknologi, wildcard, wool, world, world cup, cracker, junkmail, croissant, junkfood, ribeye, sandwich, zucchini, green, quarterback, new age, sound effect.

Annen liknende ordform mer aktuell (se lista over undersøkte ord øverst)

booking, designe, e-mail-adress, e-mail-konto, print, printe.